

Айтбозым Мұратбеков

Жарығаш

Айтбозым Мұратбеков

Қарлығаш

«КІТАП» баспасы - 2025

ӘОЖ 821.512.122-1
КБЖ 84 (5Қаз)-5
М88

Мұратбеков А.
Қарлығаш / Айтбозым Мұратбеков
-Шымкент: «КІТАП» ЖШС, 2025. - 96 б.

ISBN 978-601-7674-51-9

Бұл өлеңдер жинағы – балалардың танымын кеңейтіп, қиялын дамытуға, тілі мен шығармашылық қабілеттерін жетілдіруге арналған шағын кітапша.

Әр өлең баланың жас ерекшеліктеріне сәйкес жеңіл, түсінікті және қызықты мазмұнда жазылған.

Кітап бұлдіршіндер мен бастауыш сынып оқушыларына арналады.

ISBN 978-601-7674-51-9

ӘОЖ 821.512.122-1
КБЖ 84 (5Қаз)-5

ISBN 978-601-7674-51-9 © Мұратбеков А., 2025

АҚЫННЫҢ ДАРА ЕҢБЕГІ

Қолдарыңыздағы «Қарлығаш» атты жыр кітабы жасөспірім балаларды айнала табиғаттағы аң, құс, жәндіктер және жан-жануарлар тіршілігімен, яғни тірі табиғатпен таныстыруды көздеген.

Автор әрбір тіршілік иесіне тән өзіндік ерекшеліктерін айқындап көрсеткен.

Жер ғаламшарының падишасы – Адамзаттың табиғатты қорғап, аялай білуін бала жастан қалыптастыруды көздеген бала тілді кітап.

Ұлтымыздың әдебиетінде табиғат пен жан-жануарлар әлемі ерекше орын алады.

Айтбозым ақын жыр айдынында аң, құстар мен жан-жануарларды шебер суреттей отырып, олардың тіршілік ететін ортасы жайлы да жас оқырмандарымызға мағлұмат береді.

Бұл кітапқа енген өлеңдерден қазақ даласында кездесетін аң, құстармен бірге алыс құрылықтардағы таңғажайып тіршілік иелерінің іс-әрекеттері мен тұр-сипаттары да көрініс тапқан. Тіпті өз өлкеміздегі өзен-көлдерде ғана емес,

*мұхиттардың тереңінде жүзетін балықтар
да ақын қиялының жемісіне айналған.*

*Поэзияда қасқыр, барыс, аққу, қыран,
көгершін сынды аң-құстар адамзаттың
символдық бейнесі ретінде жиі қолданылса,
ақын өлеңдерінде де сол бейнелер айқындала
түскен.*

*Қорыта айтқанда бұл өлеңдерді
танымдық-тәрбиелік мақсатта жазылды
деуге толық негіз бар.*

Баян ТІЛЕНШИНА,

ҚР-ның Құрметті жазушысы,
М.Х. Дулати атындағы халықаралық әдеби
сыйлықтың иегері.

Аққу

Аспандағы, жердегі,
Құс біткеннің көркемі.
Айтылып жүр сен жайлы,
Талай аңыз, ертегі.

Қажытты ма жол, аптап?
Көлге келіп қонақтап.
Жүзіп жүрсің айдында,
Қалпыңменен сол аппақ.

Екеу едің басында,
Сыңарың жоқ қасыңда.
Көндіге алмай жүрсің-ау,
Жалғыздыққа расында.

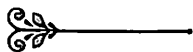
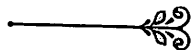
Сезем жаның ауырар.
Өркімнің өз жауы бар.
Жұбын іздеп күн сайын,
Құс болса да қамығар.

Дүние мұңсыз болмайды,
Санасыз көп – сол қайғы.
Қанша мықты болса да,
Аққуды атқан оңбайды.

Арқар

Тауда жусап, төлдейсің,
Тек биікке өрлейсің.
Тас мүсіндей қасқайып,
Жерге жақын келмейсің.

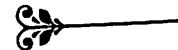
Тұз тағысы арқарсың,
Жолыңнан кім қайтарсын.
Сенсіз заңғар таудың да,
Мерекесі тарқар шын.

Ара

Шағып алды ара кеп,
«Жан-жағыңа қара» - деп.
Менде қандай өшің бар,
Әй, түйсіксіз қара бет.

Көрсеттің ғой күшіңді,
Шаққан жерің ісінді.
Мен де қарап қалмас ем,
Білсем осал тұсыңды.

Аю

Орман, тауды мекендейсің,
Көп қылжақты көтермейсің,
Қатулансаң жан-жағыңды,
Түгел таптап кетердейсің.

Талға өрмелеп бал жинайсың,
Бойға қуат әл жинайсың.
Суды кешіп – балық көрсең,
Ұстағанша тапжылмайсың.

Қара күшке мығым ерсің,
Сенбегендер келіп көрсін.
Тұлғасына шын таңырқап,
Нағыз алып осы дерсің!

Арыстан

Аң патшасы арыстан,
Кіл мықтымен алысқан.
Ақырған зор дауысы,
Естіледі алыстан.

Кімнен ығып жасқанар,
Майдан енді басталар
Өз жөнімен тып-тыныш,
Жүрген аңды бас салар.

Осы емес пе керегі,
Жан бағатын қорегі.
Тулап, тулап ақыры.
Ыңғайына көнеді.

Жеңілген соң не шара,
Жем болады бейшара.
Арыстанға тең келмес,
Қанша күшті болса да.

Күні осылай өтеді,
Аң да, құс та жетеді.
Африка қашан да,
Мықтылардың мекені.

Ақбөкен

Аша тұяқ жануар,
Ен даладан табылар.
Соңдарында қалатын,
Түйдек, түйдек шаңы бар.

Алып-ұшып жеттіңдер,
Анау тұстан өттіңдер.
Біз тұрған дөң басына,
Бұрылмастан кеттіңдер.

Алшақтығын араның,
Білсем де көп қарадым.
Сендерсіңдер жүйткіген,
Желаяғы даланың.

Жолың болсын ақбөкен,
Жолай ерсем қап кетем.
Мына байтақ кең өлке.
Сендер үшін бақ мекен.

Оттең

Бес тауыққа егесің,
Белдескенін жеңесің.
Босамайды күркең де,
Есептесек шөжесін.

Қоқиланып азанда,
Қосыласың азанға.
Дәрет алсаң болмай ма,
Су ысып тұр қазанда.

Көзге ілмейсің, бағалап,
Жүргендерді жағалап.
Қуып кеттің басқасын,
Қанатыңды сабалап.

Әй, тентегім, тентегім,
Бітпей қойды-ау селтеңің,
Отағасы екенсің,
Ойламайтын ертеңін.

Бұлбұл

Әндетесің көрінбей,
Ұзақты күн ерінбей.
Мына жасыл ну орман,
Саған жұмақ төріндей.

Күміс көмей бұлбұлсың,
Тұрағыңды кім білсін.
Жағы талмай сайрайтын,
Сен екенсің дүлділ шын.

Бүркіт

Бітпей тартыс – тіресің,
Жеке, дара жүресің.
Ту биіктен шүйлігіп,
Жемтігіңді ілесің.

Жалғап ұрпақ өрісін,
Таптың ғажап келісім.
Жаз ба, күз бе, көктем бе,
Айырма жоқ сен үшін.

Осы жерде туылдың,
Осы жерде өлесің.
Тіршілігің – тағдырың,
Дегеніне көнесің.

Қаныңда бар тектілік,
Бойыңда бар ептілік.
Сені босқа қолына,
Қондырмаған Көк Түрік!

Бегемот

(Сусиыр)

Азулы аңның бірісің,
Алпамсадай ірісің.
Жақын барма қасына,
Жазым етер құрысын.

Қампиған дәу ішің бар,
Тау қозғайтын күшің бар.
Кере қарыс ауызың,
Қадау-қадау тісің бар.

Ұнамасын, ұнасын,
Африкада тұрасың.
Күндізгі аптап қайтқан соң,
Судан әрең шығасың.

Жүрісің де керемет,
Тұрысың да керемет.
Саваннаның сұлтаны,
Нағыз сенсің бегемот.

Борсық

Борсаңдаған борсығым,
Толмады ма торсығың.
Қопарыпсың түнімен,
Егістігін көршінің.

Терің жолақ, жолақ па,
Іздегенің тамақ па?
Тойғаныңша жер едің,
Келсең үйге қонаққа.

Ұрлық жасау күнә ғой,
Осы сөзге тұра ғой.
Сенбейін-ақ деп едім,
Көрген жандар куә ғой.

Не бүлдірдің білдің бе,
Атың шықты бір күнде.
Құтыла алмай қаласың,
Түссең қуғын-сүргінге.

Бақа

Думандатар кеш түссе,
Әуенге сап әрқилы.
Сыбдыр шықса көлмекке,
Шапшып бір-ақ қарғиды.

Өз қызығы өзінде,
Өзгелермен жоқ ісі.
Көрген кезде шошынба,
Суық-ау деп түр-түсі.

Бақылдауық бақа бұл,
Залалсыз бір мақұлық.
Жақындасаң – қашады,
Әуре болма шақырып.

Тіршілігі жер беті,
Ал мекені көл шеті.
Жаратылыс бұл да бір,
Табиғаттың перзенті.

Балық

Суда өсіп өнеді,
Суда жейтін қорегі.
Желбезегі желпілдеп,
Судан шықса өледі.

Алуан түрлі балықтар,
Біздің көлде анық бар.
Түсін түстеп оларды,
Атам ғана анықтар.

Байғыз

Маған таныс түр-түсі.
Маған таныс күлкісі.
Білмегендер ойлайды.
Күліп түр деп бір кісі.

Дүр сілкініп даланы,
Даусы құлақ жарады.
Тыйғаннан соң, күлкісін,
Сыңсып жылап алады.

Қандай құс деп елеңдеп,
Ынтығасың көрем деп.
Ұшып кетер – әккі ғой,
Сен жеткенше делендеп.

Бұл байғыз ғой кәдімгі,
Сыры көпке мәлім-ді.
Салар түрлі мақамға,
Тумысынан дарынды.

Бұзау

Шығып кетсе қорадан,
Басталды де зобалаң.
Қайыра алмас соңына,
Түскенімен он адам.

Толды биыл жасына,
Бар білгені осы ма.
Жақындасаң мүйіздеп,
Жолатпайды қасына.

Жоқ уайым, жоқ қайғы,
Тыныш қана жатпайды.
Шаба берсін қашанғы,
Шаршаған соң тоқтайды.

Қарап тұрма жәй балам,
Осы сәтті пайдалан.
Сүйреп кіргіз қораға,
Салса дағы байбалам.

Бұры

Қалың ағаш қорған ба,
Жүреді екен орманда.
Әкем маған көрсетті,
Бірде еріп барғанда.

Сол орманда тұрағы,
Көптен бері тұрады.
Жұптасқанда алаңсыз,
Сауық-сайран құрады.

Аталығы тым есер,
Билік үшін күресер.
Мүйіздері сатырлап,
Бір-бірімен тіресер.

Тамақ қой ең керегі.
Көк қуалап өреді.
Азулы аңға кезіксе,
Мүйізіне сенеді.

Мың-мыңдап жүр сенсеңіз,
Арығы жоқ кіл семіз.
Сіз де көрер едіңіз,
Бізбен бірге келсеңіз.

Бөрі

Кақаған қыс ақпанда,
Жортып келе жатқанда.
Жазатайым, құрылған,
Түсіп қалма қақпанға.

Кім қияды жан шырын,
Көзінде қап тамшы мұң.
Ажал құшпа, атылған,
Мылтығынан аңшының.

Саяқ жүріп, түзде өскен,
Аңдап басып, із кескен.
Ұрымтал сәт келгенде,
Жемтігімен жүздескен.

Аты шулы бөрісің,
Жапан дала өрісің...
Батылдығың үшін де,
Құрметтеймін сені шын.

Бегемот

(Сусиыр)

Азулы аңның бірісің,
Алпамсадай ірісің.
Жақын барма қасына,
Жазым етер құрысын.

Қампиған дәу ішің бар,
Тау қозғайтын күшің бар.
Кере қарыс ауызың,
Қадау-қадау тісің бар.

Ұнамасын, ұнасын,
Африкада тұрасың.
Күндізгі аптап қайтқан соң,
Судан әрең шығасың.

Жүрісің де керемет,
Тұрысың да керемет.
Саваннаның сұлтаны,
Нағыз сенсің бегемот.

Борсық

Борсаңдаған борсығым,
Толмады ма торсығың.
Қопарыпсың түнімен,
Егістігін көршінің.

Терің жолақ, жолақ па,
Іздегенің тамақ па?
Тойғаныңша жер едің,
Келсең үйге қонаққа.

Ұрлық жасау күнә ғой,
Осы сөзге тұра ғой.
Сенбейін-ақ деп едім,
Көрген жандар куә ғой.

Не бүлдірдің білдің бе,
Атың шықты бір күнде.
Құтыла алмай қаласың,
Түссең қуғын-сүргінге.

Бүрге

Қалғып кетсем шамалы,
Дереу келіп шағады.
Шамды жағып іздесем,
Жасырынып қалады.

Тыйылар деп жүріп ем,
Жауыз екен шынымен.
Төсегіме кіріп ап,
Жатқызбайды түнімен.

Күнде осы дүрбелең,
Ығыр болдым бүргеден.
Түн жамылып жансыздар,
Шығады екен іргеден.

Шығып алып іргеден,
Жүрер тағы мазалап.
Құтылайық бүргеден,
Бөлмемізді тазалап.

Балапандар

Беймаза балапандар,
Дән берем қаласандар.
Қуанып қалар едім,
Ұшуға жарасандар.

Тұрсыңдар шыдап әрең,
Айналаң – жұмбақ әлем.
Жолыңда кім кезікпес,
Ұнатқан берер сәлем.

Жар болып жаратқаның,
Қатайса қанаттарың.
Қанығып аларсыңдар,
Биіктен қарап бәрін.

Өзірге сау болыңдар,
Жүректі баурадыңдар.
Қой-қойға көнбейтұғын,
Сәбиден аумадыңдар.

Бұқа

Аумай қалған енесі,
Түрі, түсі, денесі.
Осы болар түбінде,
Қара күштің егесі.

Толыпты ғой жасына,
Ноқта салсақ басына.
Деп ойлап ек, жұлқынып,
Жолатпады қасына.

Жіберіп ек көктемде,
Шөбі шүйгін көк белге.
Еркін жүріп далада,
Есерлеу боп кеткен бе?

Бұзау еді арықтау,
Ширап, өсіп қалыпты-ау.
Бірер жылда толысып,
Бұқа болар анық дәу.

Елік

Елеңдеген елігім,
Шошытты екен сені кім.
Тұра қаштың қалмапты-ау,
Адамдарға сенімің.

Жан-жағыңа қарамай.
Безіп кеттің обал-ай.
Шарасыз күй кештің-ау,
Жаутандаған баладай

Құтылдың ба білмедім,
Тұтылдың ба білмедім.
Көп содырға жақпады-ау,
Сенің тірі жүргенің.

Қызық үшін көрмекке,
Қолдары бос ермекке.
Әлсіздерге әлділер,
Күш көрсете бермек пе?

Ешкі

Ашылдың ба өсе кеп,
Сүт бересің кеселеп.
Қуанып жүр анам да,
Берген сайын еселеп.

Күндіз көкке жаямыз,
Түнде қамап қоямыз.
Айран, сүті, құрты бар,
Ішіп-жейміз, тоямыз.

Есте қалды-ау өткен күн,
Оралмастай кеткен күн.
Көңілімді жылытар.
Шауағындай көктемнің.

Қайда көзір ақ ешкі,
Бейнесі де көмескі.
Сол бір қиын күндерде,
Бізге болған көмекші.

Есек

Қырық кісілік әлі бар,
Қырсықтығы тағы бар.
Есе бермес ешкімге,
Есек деген жануар.

Шөпті жейді жапырып,
Жем де жейді қатырып.
Жақындасаң қасына,
Мазанды алар ақырып.

Қорқып тұрсаң біледі,
Қақпайласаң жүреді.
Бұл жұқсызды жүгендеп,
Атам ғана мінеді.

Жауынқұрт

Кіммен, қайда тұрады,
Маған жұмбақ тұрағы.
Жаңбыр жауса жыбырлап,
Жер бетіне шығады.

Жоқ абырой, атағы,
Жоқ біреумен шатағы.
Жаңбырдан соң, әр жерде,
Ширатылып жатады.

Жылан

Суық түсің, түрің де,
Уың тісің, тіліңде.
Сен жайында аңыз көп,
Келіп жеткен бүгінге.

Құмда әрең жылжисың,
Шөпте еркін сырғисың.
Бар азығың жолыңда,
Бұйырғанын қылғисың.

Ұзының бар, қысқаң бар,
Неше түрлі нұсқаң бар.
Тап бермесін тасадан.
Түрлері жат дұшпандар.

Мекенің бар тұрақты,
Ұнатасың шуақты.
Иіріліп жатасың,
Пружина сияқты.

Жарқанаат

Көкке самғап ұшқаның,
Өрекеті құстардың.
Ал құлағың ұқсап тұр,
Құлағына тышқанның.

Көп білмейтін қажуды,
Құссың сен де азулы.
Қараңғылық о бастан,
Маңдайыңа жазулы.

Күндіз жарды жағалап,
Өр қуысты паналап.
Түнде ғана ұшасың,
Қанатыңды сабалап.

Жүрмеу үшін жатырқап,
Білсін сені жас ұрпақ.
Күніменен ұйықтайсың,
Түніменен асыр сап.

Жапалақ

Жаздай сайран саласың,
Қыста жаурап тоңасың.
Жалп-жалп етіп ұшасың,
Жалп-жалп етіп қонасың.

Өзен бойын жағалап,
Тал, шілікті паналап.
Нәпәқанды табасың,
Тоғай ішін аралап.

Ауыл жаққа келмейсің,
Не қызық бар көрмейсің.
Жұрт көзінен жалтарып,
Көп көріне бермейсің.

Жеке дара жүресің,
Тұйық өмір сүресің.
Осы шағын тоғайда,
Сенің де бар үлесің.

Жылқы

Жылқы десе ел іші,
«Қанатым» дер ер кісі.
Өн бойыңнан табылар,
Тектіліктің белгісі.

Төрт тұяғың тайпалған,
Жорға екенсің шайқалған.
Саған сеніп бабам да,
Жау жасағын қайтарған.

Серік болдың адамға,
Сонау қиын заманда.
Сен бармаған жер бар ма?
Мына байтақ даламда.

Босқан елді қорғадың,
Өскен белді қорғадың.
Бізге тарих бұл күнде,
Жүріп өткен жолдарың.

Есті мал ғой жануар,
Иесіне бағынар.
Көрмей қалса бірер күн,
Әрбір қазақ сағынар.

Жолбарыс

Беу, жаралы жолбарыс,
Бетке алдың ба жолды алыс.
Батылдық жоқ баяғы,
Баяу қимыл-қозғалыс.

Көзін қадап жырақтан,
Саған көп-ау құмартқан.
Аман жетсең болғаны,
Анау тауға мұнартқан.

Байқап жердің тасасын,
Еппен аяқ басасың.
Жортып жүрген аң емес,
Адамдардан қашасың.

Шаршадың-ау өлердей,
Алға жылжы бөгелмей.
Не жазығың бар еді,
Мұншама азап шегердей.

Қайда жүрсең аман бол,
Ел алдында бағаң зор.
Сенсің осы өлкеде,
Қол бастайтын командор.

Инелік

Ау, инелік, инелік,
Әрі-сәрі күйге еніп.
Күн суытар тағы деп,
Тұрсың ба әлде именіп.

Ешкімнің жоқ таласы,
Көктем келді, қарашы.
Малынып тұр шуаққа,
Жер мен көктің арасы.

Артта қалып азап, мұң,
Қайта келді ғажап күн.
Қыспағынан бұл қыстың.
Енді сен де азатсың.

Сарышұнақ тұр жол қарап,
Кірпі де жүр жорғалап.
Аспан кең ғой, самғай бер,
Қанатыңды қомдап ап.

Ит

Адамға үйір о бастан,
Тіршілігі жарасқан.
Қиын-қыстау күндерде,
Бір-біріне қарасқан.

Сатылмайды, сатпайды,
Сыйластықты сақтайды.
Басын кесіп алса да,
Өз егесін қаппайды

Ауламызда жүретін,
Бұл ит қой біз білетін.
Үй күзетіп түнімен,
Жағы сембей үретін.

Қарасы бар, ағы бар,
Басқа түсі тағы бар.
Шаршадым деп ешкімге,
Мұң шақпайтын жануар.

Қобалек

Жаңбыр жауды себелеп,
Үсті-үстіне төпелеп.
Пана болар бір қуыс,
Табылмапты не керек.

Су болдың-ау малмандай,
Түйсігі жоқ сормандай.
Қозғалмайсың орныңнан,
Біреу байлап қойғандай.

Ісін істеп жындының,
Жұрттың бәрін күлдірдің.
Үстіңдегі әдемі,
Бояуыңды бүлдірдің.

Тырна қарық күлкіге,
Мазақтап тұр тұлкі де.
Ұшып кетші тезірек,
Қанатыңды сілкі де.

Кірпі

Түн жамылып жүреді,
Аулаға да кіреді.
Қайда бағыт алғанын,
Өзі ғана біледі.

Ары жүрер жорғалап,
Бері жүрер жорғалап.
Бет алысын байқайды.
Ауық-ауық жол қарап.

Қаншама жер аумағы,
Шарлап шығар ауланы.
Іздегені – жемтігі,
Қызық емес қалғаны.

Дес бермейді күштіге,
Енді есіңе түсті ме.
Тікенектен кірпі бұл,
Сауыт киген үстіне.

Көгершін

Қалада да жүресің,
Далада да жүресің.
Қай ортаның қолайлы,
Екендігін білесің.

Көше бойын жағалап,
Саябақты аралап.
Жан сақтайсың жаурасаң,
Шатыр астын паналап.

Еркін құссың о бастан,
Салтанаты жарасқан.
Ұшқаныңа тәнті боп,
Жұрт қызықтап қарасқан.

Берер түрлі тағамдар,
Ел алдында бағаң бар.
Сендерменен көңілді,
Саяжайлар, алаңдар.

Бөле алмайды іргесін,
Жақсылығын білгесін.
Қай өлкеде жүрсең де,
Адамдармен біргесің.

Кене

Масадан сәл ірісің,
Қансорғыштың бірісің.
Қайдан келдің жылмандап,
Жайсыз екен жүрісің.

Қайда беттеп барасың,
Кімдерде бар аласың.
Бір-бір сүзіп шықтың ба,
Көршілердің қорасын.

Жанкешті, сұм кенесің,
Қамсыз жатсам – төнесің.
Қарсы шықсам қаймығып,
Көрсетпейді төбесін.

Қортышқан

Жердің астын мекендеп,
Күн кешесің тепеңдеп.
Жер бетіне шықпайсың,
Күнге күйіп кетем деп.

Салқын жерде тұрағың.
Тісің басты құралың.
Саңыраусың туғаннан,
Естімейді құлағың.

Жарқыраған көзің жоқ,
Сүйенерің сезім тек.
Жүгіре де алмайсың,
Жұрт секілді безілдеп.

Содан баяу жүрісің,
Шалажансар тірісің.
Көрмейтінің болмаса,
Көп тышқанның бірісің.

Қуштік

Тысыр етсе біледі,
Дереу құлақ түреді.
Жат біреуді байқаса.
Жаны қалмай үреді.

Текке қарап жатпайды,
Тыныштықты сақтайды.
Түнімен үй күзетіп,
Жеген нанын ақтайды.

Бұлғандатып құйрығын,
Күтіп жүр-ау сый бүгін.
Орындайды бұлжытпай,
Егесінің бұйрығын.

Жалқау мәлім баршаңа.
Төбеттер бар қаншама.
Шауып жүрер шыр-пыр боп,
Ес қой күшік болса да.

Кесіртке

Кетем десең кетесің,
Жетем десең жетесің.
Шұбатылып құйрығың,
Жолды кесіп өтесің.

Не бар білмен ішінде,
Пәтуә жоқ ісінде.
Жақындауға батпайсың,
Суық түрің, түсің де.

Шөл далада тұрағың,
Жоқ сусындар бұлағың.
Өлмеу үшін күресіп,
Өмір сүру ұраның...

Үлкенің бар, кішің бар,
Тайталасар күшің бар.
Қауіп төнсе қаймықпай.
Айбат шегіп ысылдар.

Кенгуру

Мал емессің арқандар,
Үйреніскен ортаң бар.
Екі аяғың, құйрығың,
Екі қолың, қалтаң бар.

Секең, секең жүрісің,
Тіпті қызық тұрысың.
Жылы жақты жайлайтын,
Көп аңдардың бірісің.

Жөнің жоқ қой алаңдар.
Сол қалтаңда балаң бар.
Өздеріңмен досындай.
Сыйласады адамдар.

Кең жазықты мекендеп,
Күнелтесің секеңдеп.
Орғып-орғып шапқанда,
Әуре болма жетем деп.

Керік

Мойын жалғыз сенде ме,
Сирақ жалғыз сенде ме.
Босқа мұрын шүйіріп,
Нағыз алып мен деме.

Қоңызға да күлесің,
Доңызға да күлесің.
Көп аңдардың өзіңе,
Тең келмесін білесің.

Қоймадың-ау табалап,
Байғұстарға обал-ақ.
Жолатпайсың шыбынды,
Құйрығыңмен сабалап.

Жаулық кірер араға,
Пілге күліп қарама.
Китті көрсең әп-сәтте,
Түсер едің сабаңа.

Кит

Таңқаларлық дәу балық,
Әуре болма ау салып.
Қарсыласса жіберер,
Қайығыңды аударып.

Шалқыған су-мекені,
Сонда өмірі өтеді.
Мұхит бай ғой, жейтұғын,
Қорегі де жетеді.

Толқын қуып өрлейді,
Тым алыстан көлбейді.
Қалам ба деп қайырлап,
Жағалауға келмейді.

Бұл кәдімгі балық қой,
Кішкене емес, алып қой.
Өз көзіңмен көрмесең,
Сенбейтінің анық қой.

Қоян

Тықыр шықса қашасың,
Талай қырдан асасың.
Бір тасаға кіріп ап,
Ентігіңді басасың.

Жырық ерін қоянсың,
Өзіңе өзің ноянсың.
Ептеп қолға үйренсең,
Қылжағымды қоям шын.

Қарға

Қылығың жоқ ұнамды,
Қайталайсың бір әнді.
Қарқ-қарқ етіп төбемнен,
Тауыстың-ау шыдамды.

Атың мәлім қарғасың,
Жағалайсың жар басын.
Қайда бағыт алсаң да,
Қанаттарың талмасын.

Құмырсқа

Үлкені бар, жасы бар,
Қауқиған дәу басы бар.
Бірін-бірі кимелеп,
Бұлар қайда асығар.

Қылдырықтай белі де,
Ілініп тұр теріге.
Көтергені ауыр жүк,
Тастамайды тегі де.

Аяқтарын қыл дерсің,
Қалай шыдап тұр дерсің.
Барар жері тым алыс.
Енді қашан үлгерсін.

О, құмырсқа, құмырсқа,
Сен де өмірде бір нұсқа,
Маңдай терің тамшылап,
Жаралғансың жұмысқа.

Қоңыз

Ызың-ызың етесің.
Ұшып кейде кетесің.
Аттам жерді жыбырлап,
Әрең жүріп өтесің.

Қоңыз деген атың бар,
Атыңа сай затың бар.
Жақсы менен жаманды,
Айырмайтын пақырлар.

Құмалақтан ірісің,
Тоның қатты – сірісің.
Көзге қораш болғанмен,
Көп жәндіктің бірісің.

Қызыл, сары, қарасың,
Қайда қашып барасың?
Түртіп қалсам табанда,
Домалана қаласың.

Қырықаяқ

Зымырап жүр қарасам,
Тоқтап қалар жанасам.
Саусақтарым жетпейді,
Аяқтарын санасам.

Қанаты жоқ ұшпайды,
Жерді жайлап қыстайды.
Вагондарын сүйреткен,
Паровозға ұқсайды.

Қой

Қарасы бар, көгі бар,
Қызылы бар, ағы бар.
Сұрастырсаң ауылдан,
Әрбір үйден табылар.

Еті тамақ жесеңіз,
Жүні жұмсақ – төсеніш.
Сауып алсаң бір мезгіл,
Сүтке толар кесеңіз.

Өзі жуас жануар,
Қозылары тағы бар...
Ортаймайды ырысы,
Қой баққанның бағы бар.

Қозы

Қой кеткен соң жамырап,
Жалғыз қалдың маңырап.
Мал қарасы сейіліп,
Қора да тұр қаңырап.

Әрең жүрсің қалтаңдап,
Тәй, тәй басып талтаңдап.
Біраз өсіп отықсаң,
Көкке қоям арқандап.

Тоқаш берсем жемейсің,
Құртты тамақ демейсің.
Ары-бері өткеннің,
Алдын орап бөгейсің.

Деме жалғыз жалықтым,
Әлі ерте жарық күн.
Іздеп тұрсың анаңды,
Мінезіңе қанықпын.

Қошқар

Қой ішінде төресің,
Мүйізіңе сенесің.
Қарсы шықса біреулер,
Сыбағасын бересің.

Шегінгенмен қашпайсың,
Қайта ойынды бастайсың.
Осы ма деп керегі,
Түйіп, түйіп тастайсың.

Мықтымын деп тасыма,
Дау тілеме басыңа...
Бұл сойқанды көрген соң,
Кім жолайды қасыңа.

Карлығаш

Бір-біріңнен аумайсың,
Ұшқан сайын заулайсың.
Мың құбылып аспанда,
Жүректерді баурайсың.

Қанаттарың керіліп,
Моншақ тастай теріліп.
Шырқау көкке шықтыңдар,
Бұл не деген серілік!

Жерден ұзап кеттіңдер,
Бұлттан да ары өттіңдер.
Балқып тұрған көктегі,
Күнге дейін жеттіңдер.

Күнге тиіп төбесі,
Күймесе екен денесі.
Сендерсіңдер мен білсем,
Көк аспанның егесі.

Қаз

Қаңқылдаған қаздарым,
Бітпеді ғой наздарың.
Қыстан семіз шығып ең,
Көктемде де азбағың.

Балпаң-балпаң етесің,
Жолды кесіп өтесің.
Сол кеткеннен бұрылмай,
Суға қойып кетесің.

Суға түссең шықпайсың,
Қой дегенді ұқпайсың.
Бізге еркіндік қажет деп,
Бір-біріңді құптайсың.

Кетті бәрі бетімен,
Еркетотай шетінен.
Түлкі көрсе жеп қояр,
Қайтыңдаршы өтінем.

Қабылан

Өзі айлакер, қырағы,
Биік тауда тұрады.
Шөл басатын сусыны,
Таудың мөлдір бұлағы.

Жолақ-жолақ терісі,
Құз, жартастар өрісі.
Қолға түсе бермейтін,
Нағыз таудың серісі.

Қарақұрт

Атыңнан да қорқамын,
Затыңнан да қорқамын.
Құмалақтай қарақұрт,
Үрейісің ортаның.

Жазық дала тұрағың,
Жайлы мекен жыра, құм.
Жан-жағыңды бақылап,
Түрік жүрер құлағың.

Ау құрасың жорта шын,
Шұңғыл етіп ортасын.
Өзіңді жеп қоятын,
Қойдан қатты қорқасың.

Жазға ұласып көктем де,
Шөп орағы жеткенде.
Әрең жүрем жалтақтап,
Сол жырадан өткенде.

Қабан

Туысы ғой шошқаның,
Бұл да шошқа басқа кім.
Азу тісі ақсиып,
Тұрысын-ай қасқаның.

Күші де зор орасан,
Жарып тастар жанасаң.
Бәске тікпе басыңды,
Алыстан көр қаласаң.

Тіршілікке қолайлы,
Жайлайды ен тоғайды.
Ін қазып ап тасадан,
Шұбыртады торайды...

Тікірейген жалы бар,
Қалың түгі тағы бар.
Өздігінен ешкімге,
Соқтықпайтын жануар.

Қолтырауын

Суда өмір сүреді,
Құрылықта да жүреді.
Анау тұстан көрінді,
Тұрқы неткен ірі еді.

Кім жүр, кім тұр жағада,
Назардан тыс қала ма.
Су ішуге келгені,
Кірді дей бер қораға.

Байғұс аңдар шөл қысқан,
Арылмады-ау қырсықтан.
Тұрған кезде су ішіп,
Шап береді тұмсықтан ...

Табылған соң жерлігі,
Не болары белгілі.
Талапайға тұс-тұстан,
Түскен шығар ендігі.

Сенімді өз күшіне,
Өзгелермен ісі не.
Жыртқыш аң ғой, қорықсаң,
Кірер дереу түсіңе.

Лақ

Секеңдеген лағым,
Келте құйрық шұнағым.
Кез-келгенге ұрындың,
Жетпеді ме шыдамың.

Безер сенен ағам да,
Жақпай жүрсің маған да.
Шошаң-шошаң еттің де,
Түсіп кеттің тоғанға.

Қозыны көр салмақты,
Енесінен қалмапты.
Барып қайтты өріске,
Аяғы да талмапты.

Ал сен болсаң безерсің,
Өзің де оны сезерсің.
Ерік берсем еліріп,
Жер мен көкті кезерсің.

Маса

Аты шулы масасың,
Күн ысыса қашасың.
Кеш батқан соң күшейіп,
Әуеніңе басасың.

Қусам қайта келесің,
Мазамды ала бересің.
Жасырынып жатсам да,
Төбемнен кеп төнесің.

Кетпей қойдың ызындап,
Ұйқым тағы бұзылмақ.
Көпке дейін ашиды,
Шаққан жерің тызылдап...

Сен емес сөз ұғатын,
Қан сору ма мұратың.
Бір амалын таппасам,
Тыныш өтпес сірә, түн.

Мысық

Пырылдайсың күнімен,
Пырылдайсың түнімен.
Диваннан бір түспейсің,
Қанбай ма ұйқың шынымен.

Сүйкенесің тұрып ап,
Көздеріңді жұмып ап.
Аяқ жазсаң болмай ма,
Сыртқа шығып бір уақ.

Дала қандай тамаша,
Көз тоймайды қараса.
Көрмейсің бе, көктем ғой,
Әлем мүлде жаңаша.

Ауа райы жақты ма,
Тұрма қарап шапқыла.
Алыс емес бұл жерден,
Аралап қайт бақты да.

Маймыл

Ұқсас бізге түр-түсі,
Ұқсас тіпті күлкісі.
Біз киетін киімге,
Мұқтаж емес бұл кісі.

Жазу жаза алмайды,
Оқу оқый алмайды.
Өз бетінше талпынып,
Мектепке де бармайды.

Қажет етпес үйінді,
Жиһаз, қымбат бұйымды.
Жеуге болса жарамды,
Алар берген сыйыңды.

Табиғатта жүретін,
Еркін өмір сүретін.
Бұл жабайы маймыл ғой,
Барлығымыз білетін.

Мүйізтұмсық

Ғажап жүріс, тұрысың,
Мықтылардың бірісің.
Пілден кіші болғанмен,
Бегемоттан ірісің.

Түрің сұсты-қатал тым,
Жақындауға батар кім.
Болғаннан соң мүйізің,
Мүйізтұмсық атандың.

Кім дос, кім жау білесің,
Майданға да кіресің.
Жеке батыр секілді,
Жеке өзің жүресің.

Алыптардың елінде,
Мекенің бар сенің де.
Сол жер үшін ойланбай,
Басын тігер өлімге.

Өрмекші

Өрмек тоқыр ерінбей,
Ауыр істен жерінбей.
Тоқып болып өрмегін,
Өзі тұрар көрінбей.

Адамға жоқ залалы,
Харекеті тамағы.
Бар азығын өзінің,
Өнерімен табады.

Тинвин

Ешкім білмес шеті, енін,
Мәңгілік мұз мекенің.
Баршамызға белгілі,
Ұшпайтын құс екенің.

Өмір үшін күресің,
Бітпейтінін білесің.
Калың қарға із салып,
Жетектесіп жүресің.

Бір-біріңнен қалмайсың,
Эстафета жалғайсың...
Тамақ тауып жеу үшін,
Мұхит түбін шарлайсың.

Тұр ғой аяз шаптығып,
Жаза баспа аптығып.
Сыртқы жаудан, суықтан,
Қорғана біл сақ жүріп.

Қиыр шығыс елінде,
Арктика төрінде.
Ұрпақ жалғап, жасай бер,
Үйреніскен жеріңде.

Тіл

Күн көрісі қалыпты,
Болмаған соң арыпты.
Жанға жайлы жер іздеп,
Жылы жаққа барыпты.

Сонда ғұмыр кешеді,
Ұрпақ жалғап өседі.
Кең саванна мекені,
Қолайлы жер төсегі.

Салтанаты, сәні бар,
Бұл бір алып жануар.
Біздің елден іздесең,
Зообақтан табылар.

Сыр

Өрісіңнен бөлек кеп,
Сүт бересің шелектеп.
Қуғаныңмен кетпейсің,
Бұзауыңды өбектеп.

Түгің жылтыр қарасың,
Мал шінде дарасың.
Сары майға толтырдың,
Апамның дәу шарасын.

Сауысқан

Ай, сауысқан, сауысқан,
Келдің бе ұшып алыстан?
Тым секемшіл екенсің.
Шошып кеттің дауыстан.

Жем беремін жақында,
Тамақ бейпіл батылға.
Сонадайдан жалтақтап,
Тұра бермей ақырға.

Артын бағып әліптің,
Күте, күте жалықтым.
Тайсақтамай жемді жеп,
Бір батылдық танытқын.

Бар талғамы, әдебі,
Құс екенсің әдемі.
Арқау болған ән-жырға,
Бар қазаққа кәделі.

Сарышұнақ

Сары десе сарысың,
Ал шұнағың қай таңым.
Қыр басында қақшиып,
Тұрғаныңды байқадым.

Білмей жолдың төтесін,
Қалай қуып жетесің.
Жақындасам – жалт беріп,
Інге кіріп кетесің.

Көрсем деп ем дұрыстап,
Қолдарыма бір ұстап.
Хабар беріп қойдыңдар,
Бір-біріңе дыбыстап...

Мүмкін емес жақындау,
Бұлар бізден ақылды-ау.
Кеше ұстай алмап ем,
Бүгін тағы қатырды-ау.

Сазан

Жоқ мұрының, құлағың,
Терең суда тұрағың.
Уысымнан оп-оңай,
Шыға алмайсың шырағым.

Балық болып құштарым,
Қармақ салып ұстадым.
Жанұшыра бұлқынып,
Дейсің «Қатты қыспағын».

Өлімге шын қимадым,
Қармағымды жинадым.
Өз еркіне жіберіп,
Қайта өмір сыйладым.

Тұрамын ба аялдап,
Көрінгенге баяндап.
Өз ісіме мәз болып,
Үйге қайттым аяндап.

Сұқсыр

Қырқ-қырқ етіп, қырқылдап,
Қайда жүрсің сылпылдап.
Қалың қопа ішінде,
Қу түлкі тұр тың-тыңдап.

Шибөрілер өріп жүр,
Жақын маңға келіп жүр.
Сасық күзен сыртыңнан,
Күнде байқап көріп жүр.

Шықпа енді ауладан,
Жол торыған жау жаман.
Көлшігі ме тоғайдың,
Көңіліңді баураған.

Құс та болсаң білер ең,
Саулығыңды тілегем.
Жарақатың жазылса,
Еркіндікке жіберем.

Май

Төрт түліктің бірісің,
Сидам, ширақ, ірісің.
Төрт тұяғың тайпалған,
Жорға болар жүрісің.

Қамыс құлақ жануар,
Маңдайыңның бағы бар.
Саған құмар әр үйден,
Бір-бір бала табылар.

Мүйе

Ұзын сирақ жануар,
Кердең-кердең жүрісі.
Айыр өркеш – май табан,
Төрт түліктің ірісі.

Сүті дәру дертіңе,
Мінсең көлік желетін.
Алты айшылық жолыңнан,
Алты күнде келетін.

Ауыл, елдің құты бұл,
Көп еленбес еңбегі.
Жүк таситын жалықпай,
Нағыз көлік шөлдегі.

Меке

Сақалы бар әу бастан,
Иегіне жармасқан.
Алда жүрер жол бастап,
Әдетінен танбастан.

Ширақ, мығым денесі,
Уақ малдық төресі.
Бірден көзге шалынар,
Қой ішінде төбесі.

Жүні ұзын сабалақ,
Жүрер малды жағалап.
Мойынына таққан ғой,
Қоңырауды бағалап.

Менмін деген қасқалар,
Мүйізінен жасқанар.
Бір отарды бір өзі.
Бөле-жармай басқарар.

Морғай

Ұшып кетпей қиырға,
Қыстап қалдың биыл да.
Басқа малда ісің жоқ,
Үйірсіндер сиырға.

Жан-жақтан кеп сабылып,
Бір ортадан табылып.
Жаңа түскен жапаға,
Жатырсыңдар жабылып.

Ұят енді бұл ісің,
Дей алмаймын құрысын.
Жүрсіндер ғой жан бағып,
Өлмеу үшін тырысып.

Қыс ұзамай сыр берер,
Табиғат та түрленер...
Шыдасаңдар азырақ,
Мамыражай күн келер.

Мауық

Дән шашып ем тоймадың,
Қыт-қыттауды қоймадың.
Бір-біріңе ұқсап тұр,
Түрің, түсің, бойларың.

«Көп жұмыртқа табам» - деп,
Сөз бересің маған тек.
Тұрмаған соң сөзіңде,
Қуып шықты ағам кеп.

Безіп кеттің жан-жаққа.
Бас сауғалап аулаққа.
Бірің шарбақ жағалап,
Бірің қаштың бау жаққа.

Білдім кеткен тұстарын,
Сыры мәлім құстардың.
Ұзай қоймас алысқа,
Ебін тауып ұстармын.

Мүйекжүс

Алып десе алыпсың,
Мойынға да жарыпсың.
Қанаттарың қысқа боп,
Ұшпай содан қалыпсың.

Африка жерінде,
Мекенің бар сенің де.
Айналаң жау аңдысқан,
Үйіріңнен бөлінбе.

Тіпті маңғаз жүрісің,
Көз тоярдай ірісің.
Планетаны жайлаған,
Көп құстардың бірісің.

Мал секілді өресің,
Шөпті де жей бересің.
Ұзақ жолға шыққанда,
Сирағыңа сенесің.

Алып десе алыпсың,
Сираққа да жарыпсың.
Тым ауыр боп салмағың,
Ұшпай содан қалыпсың.

Мырзалар

Қайда барса бір барар,
Тыраулаған тырналар.
Сонау көкте тізіліп,
Желмен бірге ырғалар.

Талай елден өттіңдер.
Шаршап бейнет шектіңдер.
Қанаттарың талса да,
Туған жерге жеттіңдер.

Жұтып кәусар ауасын,
Бір марқайып қаласың.
Осы жерден жаныңа,
Қалауыңды табасың...

Шаттан, биле, тосылма,
Көпшілікке қосыл да.
Еркіндіктің қадірін,
Сезінесің осында.

Мышқан

Тұштаңдаған тышқаным,
Аз ба сенің дұшпаның.
Жолыңды аңдып мысық тұр,
Сақ бол, ажал құшпағын.

Айлалы қу түлкі де,
Қалып жүрме күлкіге.
Саған көзін тігеді,
Сумандаған кірпі де.

Несіне айтам жыланды,
Пыйғылы жат күмәнді.
Сенімен дос болатын,
Таппадым-ау бір аңды.

Білдің ғой көп дұшпаның,
Саулық қымбат – тышқаным.
Тілімді алсаң тыныш жүр,
Текке ажал құшпағын.

Масбақа

Кім соқтықпас момынға,
Кедергі көп жолыңда.
Ары-бері шапқылап,
Балалар жүр соңыңда.

Жалдан ілбіп өтесің,
Жардан сырғып кетесің.
Босқа арамтер болдың-ау,
Білмей жолдың төтесің.

Әлі жүрсің балпандап,
Жан-жағыңа жалтандап.
Қызық үшін біреулер,
Қойды ма екен арқандап.

Құт мекенің қай жақта,
Кең жазық па, тау жақ па.
Біз де тыншып қалар ек,
Ұзап кетсең аулаққа.

Түркі

Жар түбінде інің бар,
Өзің білер жымың бар.
Қамданбасам ертерек,
Қапы қалар түрім бар.

Күндіз елден қорқасың,
Түнде еркін жортасың.
Түгел сүзіп шығасың,
Осы маңның тау-тасын.

Ұрынсаң да дауылға,
Қалсаң да ұзақ жауында.
Төбеттерден қаймығып,
Кіре алмайсың ауылға.

Жылтыраған түр-түсің,
Сылқым, аяр түлкісің.
Арман болған талайға,
Көздің қызыл құртысың.

Үйрек

Барлық бояу сенде бар,
Қызыл, жасыл, ақ, қара.
Көлбеңдемей көлге бар,
Көк майсаны таптама.

Үйрек деген үй құсы,
Қайда кетер – із кесем.
Маған таныс түр-түсі,
Тауып алам іздесем.

Шерітке

Шыр-шыр етіп түнімен,
Төзімді тауыстың.
Тұрағыңды біліп ем,
Басқа жерге ауыстың.

Шыр айналып таба алмай,
Ізінді аңдып қор болдым.
Шырылыңды доғармай,
Сен де маған сор болдың.

Шынал

Қайда бара жатырсың,
Қайдан келе жатырсың.
Сұрағанмен не пайда,
Сөз ұқпайтын пақырсың.

Тынбайсыңдар жалақтап,
Дастарқанды адақтап.
Өрік, мейіз, тәтті жеп,
Шайға дейін сораптап.

Кұтыла алмай біз әлек,
Таусылмайды сірә деп.
Төрімізге шығарған,
Өзімізде кінә көп.

Қынжыламыз жиі біз,
Қалмады деп сыйымыз.
Құрт-құмырсқа жолай ма,
Таза болса үйіміз.

Шыбын

Есікті ашсаң біледі,
Дереу ішке кіреді.
Өз үйіндей сайрандап,
Емін-еркін жүреді.

Етке қонар быжылдап,
Сүтке қонар быжылдап.
Тез-тез қуып шықпасаң,
Мазанды алар ызындап.

Шымшықтар

Шиқ-шиқ етіп шымшықтар.
Оянып ап күн шықпай.
Тәтті ұйқымды бұзады,
Үйіріліп ұршықтай.

Үш-төртеуі бұтақта,
Отыр екен үрпий.
Дән шашып ем заматта,
Жерге түсті қылтиып.

Алғашқыда бір бөлек,
Енді бірде үймелеп.
Үпір-шүпір боп жатыр,
Бірін-бірі кимелеп.

Шикылдаған шымшықтар,
Үйіріліп ұршықтай.
Біздің шағын ауланы,
Қойдыңдар-ау тыншытпай.

Шошқа

Жылқы, сиыр сияқты,
Малсың сен де тұяқты.
Жатып алдың боққа аунап,
Жиып қойып ұятты.

Кім құптайды мұныңды,
Денең түгел бүлінді.
Бетін шымшыр қозы, лақ,
Көрсө мына түрінді.

Шошқа біткен сондай ма,
Таң қалып тұр торғай да.
Боққа аунай бергенше,
Көкке аунасаң болмай ма.

Көрмегендер білмесін,
Ал көргендер күлмесін.
Жұрт қасыңа жолай ма,
Сасық жерде жүргесін.

ӨМІРБАЯН

Мұратбеков Айтбозым
Намазұлы 1958 жылы 28 шіл-
деде Оңтүстік Қазақстан
облысы, Сайрам ауданы
бұрынғы «Ленин жолы»
колхозының «Қызыл Әскер»
бөлімшесінде дүниеге келген.

1975 жылы жалпы білім
беретін орта мектепті, 1981
жылы Шымкент Педагогика
институтын «Сызу және
сурет» мамандығы бойынша
бітірген.

Өлеңдері өңірлік баспасөз
беттерінде жарияланып жүр.

ISBN 978-601-7674-51-9

Басуға 10.04.2025 жылы қол қойылды.

Офсеттік басылым.

Қағазы 80 гр. Көлемі 60x84/16.

Есептік баспа табағы - 6.

Тапсырыс № 56. Таралымы 700 дана.

«КІТАП» ЖШС баспаханасында басылды.
Шымкент қаласы, Төменгі Отырар мөлтек ауданы, 138.